

УДК 316.647.5.371.13

Надія М. Чернуха

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ В СТРУКТУРІ ОСВІТОЛОГІЇ

У статті подано основні змістові складові соціологічної освіти з позиції освітології як нового наукового напрямку інтегрованого дослідження освіти; показано роль інтеграційних процесів у освітньому просторі; запропоновано погляд на пріоритетну роль гуманітарної освіти у процесі професійної підготовки та самореалізації особистості.

Ключові слова: соціологія освіти, освітологія, інтеграція, гуманітарна освіта.

The basic semantic elements of sociological education are given from position of osvitologii as new scientific direction of integrated research of education in the article; it is proposed the role of integration processes in educational area; it is offered the point of view on the priority of liberal education in the process of professional preparation and personality's self-realization.

Keywords: sociology of education, osvitologiya, integration, liberal education.

Глобальні соціальні зміни, трансформація економіки в інтелект людини, модернізаційні процеси в освіті зумовлюють появу нового напрямку інтегрованого дослідження освіти – освітології: природнім є те, що саме освітологія може дати відповіді на виклики третього тисячоліття з їх орієнтацією на людину, на загальнолюдські цінності, на демократизацію та гуманізацію в сучасному освітньому просторі.

В контексті означеного переконливою є думка В. О. Огнев'юка про те, що освітологія має інтегрувати усі напрями наукових досліджень у сфері освіти та запропонувати нові шляхи розвитку сфери, що без перебільшення

стала сферою цивілізаційного творення. Освітологія як науковий напрям головним завданням якого є розвиток сфери освіти як цілісного суспільного феномену, що сприяє духовному, культурному, соціально-економічному і науково-технологічному функціонуванню, відтворенню і розвитку суспільства. Освітологія покликана зосередити свій науковий інструментарій на філософії, історії та соціології освіти. практичних завданнях пов'язаних з економікою освіти, освітньою політикою, удосконаленням освіти та прогнозуванням її розвитку, а також на процесі становлення суспільства освіченої людини, формуванні сукупного інтелекту суспільства та розвитку сучасної цивілізації як цивілізації освіти і науки [10].

На наш погляд, своє місце в освітології, як в науці сьогодення, займає соціологія освіти з її методологічними, теоретичними та соціопрактичними напрацюваннями.

Зазначимо, що освіта є об'єктом досліджень ряду наук, зокрема, філософії, педагогіки, психології, соціології тощо. Це дає змогу скласти найбільш повну інтегровану уяву про сутність освіти, закономірності її розвитку, принципи. В той же час кожна із означених наук поглиблено досліджує один аспект освіти, який і складає її предмет, визначає проблематику наукових пріоритетів. Соціологію, як науку, в освіті цікавлять її соціальні характеристики, взаємодії із соціальними інститутами, соціальні мега, макро, мікро середовища. Отже, соціологія освіти – галузь наукового знання та соціологічна дисципліна, предметом якої є соціальні аспекти освітнього простору, зокрема, процесів навчання, виховання, соціалізації.

В сучасних соціокультурних умовах соціологія освіти займає конкретне місце в загальній системі соціологічних знань і може бути структурною складовою освітології.

Варто зазначити, витоки соціології освіти йдуть від виникнення соціології «позитивної науки». Передумови зародження цієї галузі соціології пов'язані з іменем О. Конта (1798 – 1857 рр.), який вважав позитивні знання

реально перетворюючою силою в соціумі. О. Конт бачив в системі освіти важливі соціальні механізми розповсюдження цих знань, передачу і трансформацію їх від покоління до покоління[1].

Виникнення та розвиток соціології освіти пов'язані також з іменами американських соціологів Л. Уорда (1841 – 1913рр.), Дж. Дьюї (1859 – 1952 рр.), французького соціолога Е. Дюркгейма (1858 – 1917 рр.), німецьких дослідників і вчених М. Вебера (1864 – 1920рр.), К. Маннгейма (1893 – 1947 рр.) [2].

Впродовж достатньо великого проміжку часу науковці досліджували соціальні функції освіти, її зв'язки з економічними, політичними, соціальними процесами, соціологічний погляд на освітні заклади, освітній процес, соціальні відносини в процесі освіти, що стало фундаментом для подальших досліджень як в зарубіжній, так і вітчизняній соціології.

Вітчизняна соціологія освіти, яка взяла старт в 20 – 30 х роках ХХ ст., проходила своє становлення в межах дослідження економічної, соціальної та культурно-ідеологічної функцій освіти. Отже, соціологи розглядали вплив та результати освіти на всі сторони життя суспільства – економічну, соціальну, політичну, духовну тощо.

Дослідження проблем структури освіти тісно пов'язані з вивченням, перш за все, її соціальних функцій: передача накопичених знань від покоління до покоління; соціальний досвід, та в цілому духовну спадковість поколінь; соціалізація особистості, її саморозвиток та самореалізація, накопичення нею інтелектуального, духовного, соціального потенціалу.

В ряді джерел до основних соціальних функцій освіти віднесено: трансляцію культури, знань, навичок; регуляцію соціально-класового балансу соціуму; інтеграцію науки та виробництва; опосередкований вплив на політичні та національні процеси в суспільстві.

Зауважимо, вітчизняна соціологія освіти проходить своє становлення в межах дослідження економічної, соціальної та пізніше культурно-ідеологічної функцій освіти. Вцілому, соціологи розглядають вплив освіти на всі складові життя суспільства. В той час же соціологія як наука досліджує власне освітні проблеми, зокрема, функціонує і розвивається система освіти, чи відповідає вона вимогам соціуму, наскільки ефективною є її організаційна структура.

Варто зауважити, дослідження проблем структури освіти нерозривно пов'язані з вивченням її соціальних функцій: передача накопичених знань, спадкоємність соціального досвіду, та духовна спадкоємність поколінь; соціалізація особистості, її саморозвиток та самореалізація; накопичення інтелектуального, духовного, соціального потенціалу. В ряді джерел до основних соціальних функцій освіти віднесено: трансформацію культури, знань та навичок; регуляцію соціального стану соціуму; інтеграцію науки з виробництвом; опосередкований вплив освіти на політичні та національні процеси тощо.

Становлення соціології освіти в Україні відбувається за наступними напрямками досліджень: соціологічні проблеми вищої школи (В. Астахов); вивчення проблем самовідчуття особистості в процесі освіти (І. Гавриленко); проблеми студентства як соціальної групи (М. Головатий); педагогічна освіта як підсистема соціокультурної системи освіти (В. Луговий); система освіти як інститут соціалізації (М. Лукашевич); взаємодія соціальних інститутів вищої школи з виробництвом (Є. Якуба). Варто зазначити, перші спроби системного викладу соціології освіти як галузевої соціологічної науки пов'язані з виданням книг Ф. Філіппова (Соціологія освіти. – М.; 1980) та В. Нечаєвим (Соціологія освіти. – М.; 1992).

Аналізуючи публікації останніх років, до основних функцій соціології освіти можна віднести наступні: *соціалізаційна* – вивчення освіти як соціального механізму соціалізації людини, дослідження місця та ролі освіти

в засвоєнні та накопиченні індивідом соціального досвіду, засвоєння суспільних норм, традицій та стереотипів соціальної поведінки; зазначена функція є інтегруючою по відношенню до інших; *теоретична* – розширення та збагачення соціологічних знань про освіту як соціальне явище; соціологічні дослідження в галузі освіти представляють собою емпіричний матеріал, який є основою для розробки і уточнення законів та категорій соціології освіти; *інформаційна* – збір, систематизація та накопичення соціологічної інформації, аналіз процесів в освітньому просторі; інформаційні дані про ефективність методів, прийомів, інновацій в освіті; *прогностична* – здійснення соціальних прогнозів відповідно до тенденцій освітніх процесів; *описова* – реалізація через систематизацію та описання результатів досліджень в галузі освіти в аналітичних матеріалах, наукових звітах, книгах, наукових статтях тощо; зазначена функція дозволяє зберегти для нових поколінь динаміку досліджень в галузі освіти; *мотиваційна* – збір, систематизація та накопичення соціологічної інформації про ефективність та результативність освітнього процесу; *діяльнісна* – розробка на підставі соціологічних даних механізмів впливу на соціальні відносини, соціальні та науково-виховні технології в освітньому просторі.

Вважаємо за необхідне зауважити, виявлення та характеристика структурних елементів системи освіти та функцій соціології освіти має відносний, умовний характер і виробляється з метою більш ефективного пізнання сучасного освітнього простору.

Цікавим та перспективним, на наш погляд, є аналіз соціальних відносин в галузі освіти. Зазначимо, передумовою соціальних відносин є соціальні дії. І саме аналіз соціальних дій веде до розуміння сутності соціальних відносин взагалі і, зокрема, в галузі освіти. В соціологічному словнику дається наступне визначення цікавого для нас феномена: «Соціальні відносини – взаємовідносини між групами людей, які займають

різне положення в суспільстві, беруть неоднакові участь в його економічному, політичному та духовному житті, різняться способом життя, рівнем та джерелами доходів, структурою особистісного споживання» [2]. Найбільш доцільним, на наш погляд, є наступне визначення: «Соціальні відносини – одна з найважливіших соціальних систем, яка відображує надбіологічний, надфізичний характер діалектичного зв'язку індивідів та їх спільнот у різних сферах життєдіяльності» [1].

Зауважимо, соціальні відносини виникають у зв'язку із реалізацією потреб та інтересів особистості, досягненням певних життєво–важливих цілей окремими людьми. Джерела розвитку соціальних відносин знаходяться в різноманітних засобах розв'язання протиріч між суб'єктами. Незаперечним є факт, що всі, хто задіяний в системі освіти, діляться між собою за соціальними потребами, інтересами та цілями, що об'єднує всіх в єдиний соціальний інститут - освіти.

Сучасна освіта передбачає відкритість майбутньому, а її подальший розвиток повинен спрямовуватися на подолання замкненості й надання освітньому процесу творчого характеру, що потребує нової освітньої моделі, яка б відповідала реаліям постіндустріального суспільства, тим глобальним змінами в усіх сферах життя, які викликані сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, стрімкими інтеграційними процесами в світі [12].

Варто зазначити, у сучасному в соціумі, дуже часто в суперечливому і непередбачуваному, саме інтеграція, зокрема, інтеграційні процеси в освіті, є і можуть бути найбільш ефективними та оптимальними шляхами досягнення результатів.

Картина сучасного світу представлена сьогодні як інтеграційна цілісність, багатомірна, динамічна, метафорична за способом відображення відношень між людиною та світом. Життєва практика постійно переконує в тому, що відношення людини до світу включає в себе не тільки раціонально-

логічну, але й емоційно-ціннісну складову. Одним із найбільш продуктивних шляхів осмислення просторово-часових та сутнісних вимірів життя є гуманітарна освіта, звернена, перш за все, до духовних можливостей людини, її морально-етичного та художньо-естетичного розвитку, що є суттєвим і значущим підґрунтям для успішної життєвої та професійної самореалізації. Саме гуманітарна освіта створює найбільш сприятливі умови як для інтеграційних зв'язків в освіті, так і для забезпечення успішності сучасної особистості.

Зазначимо, поняття інтеграції не є новим. Прогресивні педагоги Я.Коменський, К.Ушинський, О.Герцен, П. Каптерев, В.Сухомлинський та ін. протягом багатьох років підкреслювали важливість зв'язків між навчальними предметами для відображення цілісної картини світу та створення умов для правильного світосприйняття, а також необхідність узагальненого пізнання й цілісності пізнавального процесу, що без сумніву, має пряме відношення до освітніх процесів у сучасному соціумі.

Останнім часом плідно над проблемою інтеграції в освіті працюють сучасні науковці І.Бех, М.Васильєв, Н.Васильєва, Т.Власенко, В.Доманський, В.Загвязинський, М.Іванчук, В.Івченко, А.Карпов, Т.Лагунова, О.Руднянська, І.Свистунов та ряд інших.

Суть інтеграції полягає у відновленні, заповненні і створенні цілісності, що у сукупності має свою структуру і певні функції. Дуже часто інтеграція протистоїть стихійним проявам сил суспільства. Також інтеграція розглядається як процес, результатом якого є досягнення єдності і цілісності, погодженості у середині системи, заснованої на взаємозалежності окремих спеціалізованих елементів.

Розділяючи думку багатьох науковців, які займаються питанням інтеграції, взаємодії у галузі освіти, відзначимо, що на сучасному етапі модернізації освіти в Україні саме інтеграційні процеси є і повинні стати одним з найбільш оптимальних та ефективних шляхів реалізації задач,

поставлених перед усіма, хто займається проблемами освіти та у забезпеченні успішності молоді як в умовах сьогодення, так і на перспективу.

Усвідомлюючи, що життя – це безперервна причетність людини до навколишнього світу, варто зазначити, що його не можна уявити поза ним. Його здійснення можливе лише завдяки такій причетності, як множині певних зв'язків. Саме тому часто говорять про життєву гармонію, інтеграцію, які визначають різнобічний розвиток суб'єкта завдяки пізнанню, переживанню ним світу та орієнтації стосовно поведінки й діяльності в ньому, тобто забезпеченні успіху, особистісної соціальної мобільності [4, с.16].

Поділяємо думку відомого вченого, академіка НАПН України Івана Дмитровича Беґа про те, що комунікація людини зі світом у часовому діапазоні звично осмислюється у категоріях «теперішнє» і «майбутнє». Життя людини, з одного боку, спрямоване на задоволення потреб у самозбереженні й самозабезпеченні. Вона може повністю розчинитися у турботах про ці насущні проблеми, а отже, обмежити власне життя лише теперішнім. Якраз задля задоволення згаданих спонук, тобто для особистої користі, людина все більше підкоряє світ. Утилітарно спрямоване підкорення людиною довкілля призводить до того, що базовий зміст її життя зводиться загалом до вимог індивідуальної самореалізації. При цьому вибір людиною певного роду занять ґрунтується виключно на теперішньому переживанні. З іншого боку, природа людини, як свідомої особистості, змушує її не обмежуватися теперішнім, а й замислюватися над власним майбутнім крізь призму більш чи менш віддалених ідеалів, цілей та суспільно значущих планів стосовно життєвого шляху [4, с.16-17]. Суттєве відношення до вищезазначеного має соціологія освіти як один з структурних складових освітології, оскільки постійний аналіз.

Зауважимо, у життєдіяльності кожної людини до загальнолюдських цінностей відносяться: здоров'я, цікава робота, щасливе сімейне життя,

матеріально забезпечене життя, наявність хороших та вірних друзів, творчість, любов, пізнання, впевненість в собі, активна життєдіяльність, громадське визнання, свобода, як незалежність, у вчинках та діях, самотійність, як незалежність, у вчинках та судженнях, життєва мудрість, краса природи та мистецтва тощо.

Звісно, кожен вибудовує свою ієрархію цінностей самотійно і, важливо, щоб головним принципом відношення до інших людей була саме толерантність, яка інтегрує ряд особистісних рис успішної і порядної людини, тобто формує і забезпечує успіх особистості у соціумі. Без сумніву, сучасна гуманітарна освіта об'єднує людей, інтегрує їх, вона є толерантною за своїм потенціалом, долає спеціалізацію, яка нерідко роз'єднує всіх. До цінностей гуманітарної освіти цілком закономірно ми можемо віднести толерантність як здібність людини розуміти та цінувати культури різних народів та епох, вміло користуватися словом для розуміння, взаємодії та співробітництва і, безперечно, соціальну мобільність кожної особистості.

Багаторічна освітня практика доводить, що гуманітарна освіта, в основі якої лежить любов до слова, розвиває в людині любов до пізнання, створює умови для формування толерантності, як інтеграційної якості успішної особистості. Аналізуючи освітню практику за останні 10-20 років, дозволимо собі стверджувати, що головним в сучасній гуманітарній освіті є цінність, яка базується на інтеграції у людських відношеннях, як безперервний зв'язок поколінь, як збереження класичних культурних сенсів та створення нових, сучасних.

Зауважимо, цінності не передаються таким шляхом, як знання. Шлях засвоєння цінностей знаходиться в площині емоційного досвіду, пам'яті серця тощо. Адже повнота переживань кожного моменту життя, здібність задовольнятися ним, відкривають людині багатогранність зв'язків зі світом, розвивають бажання роздумувати про сенс життя як про найвищу цінність,

що, безперечно, найбільш вдало проходить саме в інтеграційній взаємодії зокрема, у вищій школі.

В історико-педагогічному контексті вищої педагогічної освіти ХХІ століття діяльність педагогів, вчених та їх орієнтація на діалоговий стиль викладання, на інтеграцію в освіті розглядається як педагогічний факт та об'єкт сучасного науково-теоретичного осмислення.

Зауважимо, духовний досвід, основні моральні аспекти навчання та виховання найбільш ефективно передаються не в словах, не в поняттях, не в повчаннях, а, перш за все, в способі поведінки, в практиці, в діях, котрі дозволяють займати активну позицію в будь-якому соціумі.

В сучасній освітній практиці, інтеграційна взаємодія, діалогова позиція педагога, вихователя, наставника, їх активна діяльність та взаємодія саме в інтеграційній площині, стає необхідною умовою успішного професійного становлення майбутнього фахівця та забезпечення впродовж всього життя успішної життєвої самореалізації.

Доречним буде зазначити, освітологія, соціологія освіти в її структурі як структурні ознаки синергетичного характеру беруть на себе відповідальність з позиції цілісності та системності, пояснювати феномен сучасної освіти, з'ясувати в першу чергу, її вплив на формування особистості, суспільства в цілому [16].

Таким чином, деякі наші теоретичні та практичні напрацювання дають підстави стверджувати, що в контексті аспектів освітології соціології освіти, гуманітарна освіта, діалогова форма навчання, інтеграційні процеси у сучасному освітньому просторі звернені до духовних можливостей людини, її естетичного і художньо-естетичного розвитку є достатньо продуктивними шляхами досягнення просторово-часових і сутнісних вимірів життя, основою формування успішної толерантної особистості, достатньо високого рівня її соціальної мобільності та ефективної життєвої і професійної самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. История социологии в Западной Европе и США. - М.: Наука, 1993. - С. 21.
2. Добронравов И., Мирский Э. Социология образования // Философская энциклопедия. - т.5. - М.: Сов. Энциклопедия, 1970. - С. 90.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979.
4. Бех І.Д. Життя особистості у духовному діапазоні // журнал «Рідна школа». – листопад 2009, Вид. «Фелікс», м.Київ.-с.7-17.
5. Буш Г. Диалогика и творчество. – Рига. 1985.
6. Галицких Е.О. От сердца к сердцу: Мастерские ценностных ориентаций. – СПб. , 2002, - с.19,29.
7. Гершунский Б.С. Философия образования в ХХІ веке. М., 1997.
8. Кільова Г.О. Використання новітніх технологій у системі навчання та виховання студентської молоді. Журнал «Освіта Донбасу», №6 (149) 2011. – с. 43-49.
9. Мамардашвили М. Этика мышления. М., 2000.
10. Огнев'юк В. О. Філософія та її місце в обробці наукових досліджень феномену освіти. Освітологія. Польсько-Український Журнал,ч. І, Варшава - Київ - 2012р. с.69 - 75
11. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник // За ред.. доктора пед..наук, проф.. З.Н. Курленд: Знання, м. Київ, 2007.
12. Сисоева С. О. Сфера освіти як об'єкт дослідження. Освітологія. Польсько-Український Журнал,ч. І, Варшава - Київ - 2012р. с.22 - 25
13. Ухтомский А.А. Доминанта души. Рыбинск, 2000.
14. Учитель и ученик: Возможность диалога и понимания. – Т.2 / Под общ.ред Л.И.Семиной / .- М., 2002.
15. Фромм Э. Гуманістичний психоаналіз // Спб.: Питер,Ж 2002. – 544с.

16. Хоружа Л. Л. Аксіологічні засади освітології. Держава, суспільство і особистість. Освітологія. Польсько-Український Журнал, ч. I, Варшава - Київ - 2012р. с.86 - 91

Чернуха Надія Миколаївна,

доктор педагогічних наук,

завідувач кафедри теорії

та історії педагогіки

Київського університету

імені Бориса Грінченка,

Контактні тел.: 050-475-97-32, 095-586-56-35